

Probleme actuale de prognoză socială: indicatorii sociali și „calitatea vieții”

Pavel Apostol

În studiul de față vom prezenta câteva chestiuni ce se află în discuția cercetătorilor specializați în prognoză socială și prospectivă.

Unele concepte de bază

Prognoza reprezintă o alegere dintr-un evantai de linii de dezvoltare posibile.

Fie, SS_{t_0} = sistemul social în momentul t_0 , iar $D_1, D_2 \dots D_n$ = linii de dezvoltare considerate posibile în momentul t_0 , ducând la stările corespunzătoare ale SS în momentul t_k :

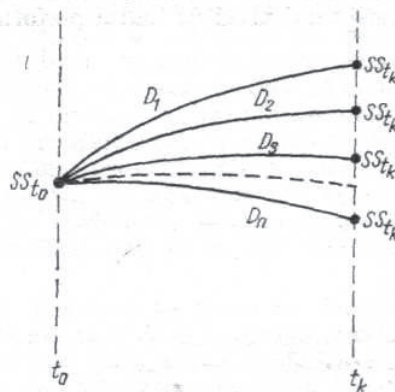

Fig. 1

Linia de dezvoltare *prognozată* se obține alegând din mulțimea $D_1, D_2, D_3 \dots D_n$ de linii de dezvoltare una care satisface

- (i) criteriile de realizabilitate și
- (ii) criteriile de preferință (dezirabilitate) explicit formulate.

Anume, criteriile de realizabilitate se stabilesc în funcție de inventarul de resurse umane și fizice disponibile în momentele succesive $t_0, \dots, t_{k-1}$, iar criteriile de preferință (dezirabilitate) se fixează în raport cu un proiect de dezvoltare socială și cu sistemul de valori compatibil cu acesta.

Fie,

$D_1, D_2, \dots, D_n$ = liniile de dezvoltare posibile și $\{D\}$ mulțimea acestora.

$R_1, R_2, \dots, R_n$ = liniile de dezvoltare realizabile și $\{R\}$ mulțimea acestora,

$P_1, P_2, \dots, P_n$ = liniile de dezvoltare preferate (dezirabile) și $\{P\}$ mulțimea acestora.

Este evident că

$$\{D\} > \{R\} > \{P\}.$$

Între cele trei mulțimi referitoare la dezvoltarea unui SS există anumite relații semnificative.

Astfel, $\{P\}$ poate fi o submulțime în $\{R\}$ — în acest caz avem o dezvoltare continuă, evolutivă, cumulativă — dar poate fi și complementara lui $\{R\}$ — în care caz avem o dezvoltare discontinuă, o mutație revoluționară, ce necesită o restructurare radicală a SS în momentul t_1 și următoarele. $\{R\}$ este întotdeauna o submulțime în $\{D\}$.

Proгноza este descrierea stărilor viitoare ale SS sau ale unor subsisteme sau sisteme parțiale¹ ale acestuia în momentul t_k pe baza informației disponibile în momentul t_0 . Propozițiile prognostice nu au un caracter determinist și categoric („dacă x atunci y și numai y ”), ci unul stocastic și ipotetic („dacă x , atunci cu o anumită probabilitate y ”). De fapt, propozițiile prognostice pot fi interpretate, în cazul unor probabilități pozitive (de la 0 la 1) și în sensurile următoare: „ x întărește tendința spre y ”, „odată cu creșterea lui x crește și y ” etc. etc.

Proгноza socială se referă la stările posibile, realizabile (cu diferite grade de probabilitate) și preferabile (cu diferite grade de probabilitate subiectivă condiționată) ale unor SS sau ale unor subsisteme, respectiv sisteme-parțiale ale acestora, într-un interval de timp definit (t_0, t_k) > 2—3 ani. Previziunea în acest domeniu nu este asemenea predicției din domeniul proceselor și evenimentelor naturale unde avem de-a face, de obicei, cu evenimente viitoare ce *repetă*, în bună parte, altele din trecut (de ex.: o eclipsă solară sau lunară), ori se datoresc efectului cumulat al unor *acțiuni repetate* (de ex.: eroziunea unui țărm de mare, sub acțiunea mareelor, sau dispariția unei specii de animale, în urma dispariției treptate a condițiilor de viață). În toate aceste cazuri avem de-a face cu o *serie convergentă de evenimente independente de acțiunea umană*. În domeniul uman, social avem de-a face, pe de o parte tot cu asemenea fenomene de *repetiție* (de ex. procesul iterativ de producere și reproducere a forței de muncă etc.), pe de altă parte cu fenomene *non-repetitive*: inițiative, invenții, inovații. În toate cazurile este vorba de *serii convergente și, în același timp,*

¹ Necesitatea de a deosebi, în teoria sistemelor sociale, subsistemele de sistemele-parțiale a fost argumentată în *Modelarea acțiunii umane*, „Forum” — (științe sociale), I, *Teoria acțiunii*, București, 1970.

divergente de evenimente dependente — în cel mai înalt grad — de acțiunea umană.

Din aceste și alte motive ce nu sînt arătate aici, în timp ce predicția evenimentelor din natură are, aparent, forma categorică: „în momentul t_k va interveni evenimentul e_k ”, prognoza socială are formă ipotetică și se exprimă exact în termeni de probabilitate: „dacă au loc acțiunile $a_1, a_2 \dots a_n$, atunci, cu un anumit grad de probabilitate, în momentul t_k va interveni evenimentul e_k ”^{*}.

Dependența de acțiunea umană a evenimentelor sociale conferă anumite particularități prognozei referitoare la sisteme sociale sau la componentele acestora. Spre deosebire de un sistem oarecare, *sistemul social se bucură de anumite proprietăți specifice*: „elementele sale de construcție” îl constituie oamenii care acționează (și interacționează)

- în diferite grade conștienți,
- motivați,
- capabili nu numai să reproducă sistemul, ci să-l și producă din nou, să-l transforme radical, în funcție de anumite opțiuni determinate de
- poziția lor în diferite subsisteme și sisteme-parțiale ale sistemului (poziția de clasă), precum și în funcție de
- creativitatea imanentă acțiunii umane care valorifică informație socialmente elaborată, concentrată și condensată în teorii, metodologii și tehnologii de amplificare selectivă și optimalizatoare^{**}.

De aici, caracterul stocastic al comportamentului sistemelor sociale și al interacțiunilor sale interne și externe.

Elaborarea unor prognoze sociale presupune un model al sistemului social considerat. Acest model poate fi formulat explicit sau nu.

În faza actuală a cercetărilor privind teoria sistemelor sociale, modelele disponibile au o valoare euristică, adică servesc la cercetarea sistemului prin aproximații succesive, putînd fi îmbunătățite prin confruntare cu originalul. *Gradul de relevanță și valoarea predictivă a prognozelor sociale depind de nivelul de elaborare a modelelor de sisteme sociale, de cantitatea și calitatea datelor inițiale cu privire la structura și dinamica acestora din urmă, precum și de rafinamentul metodologiei folosite.*

Valoarea unei proiecții, prognoze sau a unui plan de dezvoltare crește în proporție directă cu capacitatea de a cuprinde cît mai multilateral și mai adînc interacțiunile sociale, imediate și de durată, consecințele probabile ale dezvoltării ce formează tema previziunii asupra societății în ansamblul ei.

Concepția marxist-leninistă asupra dezvoltării sociale privește societățile ca sisteme sociale.

Cercetarea științifică actuală a elaborat un aparat complex de concepte și metode cu ajutorul cărora studiarea și conducerea sistemelor

* Am menționat că predicția evenimentelor din natură are „aparent” formă categorică. Într-adevăr, propoziția „în momentul t_k va interveni evenimentul e_k ” de fapt este consecventul unui enunț ipotetic în care antecedentul neexplicitat este: „dacă factorii și legile cunoscute ale seriei de evenimente $e_1, \dots, e_k$ nu se modifică, atunci...”.

** În conformitate cu principiile celei de-a „doua cibernetică”, caracterizată după M. Maruyama, prin procesele cauzale mutuale (feedback) de amplificare a abaterilor; pozitive (cumulative) și negative (depressive).

sociale a realizat progrese considerabile, deși sintem încă departe de a dispune de soluții operative la nivelul macro-sistemelor sociale hiper-complexe (societatea dintr-o țară considerată ca un tot, reuniuni de societăți din mai multe țări sau din toate țările — sistemul global al omenirii). Acest instrumentar cuprinde :

a. *teoria sistemelor* : posibile (matematice, logico-matematice, ...), reale (fizice, chimice, biologice, ...), realizabile (tehnice, în special cibernetice, ...), dezirabile (sisteme de valori, ...); b. *analiza de sistem*; c. *proiectarea de sisteme*; d. *perspectiva sistemică*.

Teoriile sistemelor se află în diferite faze de completitudine. Ele sînt explicative, dar, în măsura maturizării lor, oferă o bază pentru previziuni operaționalizabile. Teoriile diferitelor domenii menționate mai sus, îndeosebi teoriile sistemelor sociale, în ceea ce privește posibilitatea aplicării lor la explicarea și conducerea societăților, se află încă în faza ipotezelor de lucru. Această împrejurare îngustează șansele elaborării unor prognoze sociale *globale riguros fundamentate*. După părerea noastră, această stare de fapt nu se datorește vreunei limitări de principiu, vreunei imposibilități congenerice a cunoașterii omeniești de a sesiza realitatea socială în totalitatea ei, ci își are explicația în volumul cu totul insuficient al cercetărilor empirice și teoretice de științe sociale. Quantumul excesiv de redus al investițiilor în cercetarea socială a provocat subdezvoltarea endemică a științelor sociale și, ca atare, a teoriei sistemelor sociale, respectiv a aplicării diferitelor teorii ale sistemelor posibile, realizabile, dezirabile și reale la rezolvarea problemelor conducerii, proiectării, prognozării și planificării sistemelor sociale hiper-complexe.

Analiza de sistem permite cunoașterea, conducerea și previzionarea comportamentului unor sisteme sociale de dimensiuni mai mici, cu o structură relativ puțin complexă (unități militare, economice, sanitare, administrative...). Analiza de sistem operează cu parametri (variabile cantificate), și, în câmpul său de validitate relativ restrîns, asigură o conducere și construcții viitoriste cu fundamentare științifică. În prognoze sociale *sectoriale* sau în cele referitoare la subsisteme sau sisteme-parțiale suficient de precis definite se poate opera cu metoda analizei de sistem.

Același statut epistemologic și metodologic are și *proiectarea de sisteme* : construirea unor sisteme în vederea realizării unor comportamente, respectiv obiective definite, dar destul de simple.

Teoria sistemelor, analiza sau proiectarea de sisteme, cu procedee exacte, nu pot fi realizate, la ora actuală, după cum s-a văzut decît cu referire la anumite subsisteme sau sisteme-parțiale ale societății.

În această situație, prognoza socială se elaborează totuși în *perspectivă sistemică*, adică *pe baza ipotezei* că societatea în ansamblu se comportă ca un sistem, chiar dacă acesta nu poate fi definit exact (matematic).

Lipsa datelor exacte cu privire la proprietățile sistemului și interacțiunile sale interne și externe cantificate determină în toate prognozele sociale privind macrosisteme hiper-complexe să ne mulțumim, deocamdată, cu o perspectivă sau abordare sistemică, fără a putea trece direct la modelare în termeni exacti (matematici).

Oricum, prognoza socială poate fi formulată cu sens numai în termeni sistemici.

Două definiții ale prognozei sociale

Pe baza celor arătate mai sus, vom înțelege, în toată profunzimea ei, observația lui Bertrand de Jouvenel că prognoza socială „este previziunea schimbărilor lente și masive (lourds)”². Într-adevăr, este vorba de procese și evenimente caracterizate prin t_1 o acțiune pe termen lung și foarte lung („lente”) și prin masivitate, angajând *întregul* edificiu social.

Definiția obiectului prognozei sociale poate fi dată într-o formulare „maximală” sau „minimală”.

În primul caz vom înțelege prin prognoză socială *studiul sistematic al dezvoltării viitoare a unor sisteme sociale globale*. Dificultățile legate de acesta au fost evidențiate mai sus.

În cel de-al doilea, se consideră că prognoza socială studiază: *a. consecințele pe care creșterea, respectiv dezvoltarea economică și cea științifică-tehnologică le au pe termen lung asupra sistemelor sociale considerate ca un tot, asupra reuniunilor de sisteme sociale și, în ultima instanță, asupra sistemului social global al omenirii; b. efectul caracteristicilor unor sisteme sociale asupra dezvoltării economice și științifice-tehnologice, precum și asupra interacțiunii dintre societate ca un tot și subsistemele sale economice și științific-tehnologice, c. consecințele pe care evenimentele ce au loc în cadrul sistemului social le au asupra oamenilor, asupra condițiilor de existență a acestora, cu un cuvânt asupra calității vieții lor.*

Pe la mijlocul deceniului trecut a intervenit o schimbare radicală în concepția și metodologia prognozei sociale. Ea constă în **1.** introducerea consecventă a „perspectivei sistemice”, precum și cu **2.** aplicarea metodologiei prognozei economice și științifico-tehnice la abordarea viitorului proceselor sociale.

Folosirea metodelor și tehnicii rafinate și subtile ale prognozei economice sau științifico-tehnologice a devenit posibilă în prognoza socială datorită elaborării conceptului de „indicatori sociali”.

Indicatorii sociali

Descrierea, explicarea, previziunea și conducerea unor macro-sisteme sociale hiper-complexe au înregistrat progrese remarcabile datorită elaborării metodei *indicatorilor sociali*^{*}.

Înțelegem prin indicatori sociali serii integrate sau integrabile de expresii matematice (de obicei de tip statistic) ce caracterizează starea, respectiv stările succesive ale unui sistem social anumit (structura sa, interacțiunile, funcțiile, activitățile etc. cu un cuvânt comportamentul său). Indicatorii sociali se pot interpreta cu sens în raport cu un model de sistem social explicit formulat în funcție de care variabilele respectiv parametrii considerați pot fi puși în relații de ordine ierarhică, având ponderi bine definite.

Orice program politic, proiect de transformare a societății în ansamblul ei, deci și orice proiect al revoluției și construcției socialiste-comuniste.

² B. de Jouvenel, *L'Art de la Conjecture*, 1964, ed. II, Futuribles, Paris, 1972, p. 295.

* A se vedea și literatura referitoare la problemele „contabilității naționale”.

precum și prognoza și planificarea corespunzătoare pot fi formulate în termeni științifici controlabili numai cu ajutorul unui sistem de indicatori sociali, înțeles ca *un ansamblu de date cantificate care definesc starea unei națiuni*³ în totalitatea activităților sale sociale. Indicatorii sociali servesc la *descrierea* unui sistem social, dar, în același timp, și la *clasificarea scopurilor și mijloacelor de acțiune ale unei societăți*⁴.

Termenul a început să circule mai frecvent de pe la mijlocul deceniului al 7-lea⁵. Mai noi, K.C. Land a definit indicatorii sociali după cum urmează: „Termenul *indicatori sociali* cuprinde acele statistici sociale care se bucură de următoarele proprietăți: 1) sînt componente ale unui model sociologic (inclusiv psiho-sociologic, demografic și ecologic) al unui sistem social sau al unui segment sau proces particular al acestuia; 2) pot fi colectate în puncte determinate ale unei secvențe temporale și grupate în cadrul unei serii temporale; și 3) pot fi asamblate sau separate, la diferite nivele, corespunzătoare particularităților modelului”⁶.

Elaborarea unor indicatori sociali și inventarierea datelor necesare cantificării lor nu permite decît *descrierea stării sistemului social* la un moment dat; pentru a preciza *dinamica* sistemului, dezvoltarea sa și pe această bază pentru a explica liniile de dezvoltare ale sistemului social în ansamblu se cere integrarea indicatorilor cantificați într-un model, cu ajutorul căruia să poată fi calculate (în cazul cel mai bun) sau simulate pe computer diferite alternative.

Prognozele sociale științific fundamentate și operaționalizate se formulează în termeni de indicatori sociali. Cu alte cuvinte, indicatorii sociali reprezintă instrumentul principal de elaborare a unor prognoze sociale pe baza cărora se poate trece și la planificare socială. M. Matsushita (1970) enumeră 137, iar alți cercetători dau liste variate de asemenea indicatori sociali. Într-o cercetare recentă, H.H. Koelle (1970—1973)⁷ a întocmit o listă de 64 de indicatori grupați în 16 categorii, reprezentînd 4 determinații sintetice, cu ajutorul cărora se poate diagnostica starea unui sistem și se poate prognoza dezvoltarea acestuia.

Indicatorii sociali măsoară performanțe, „ieșiri” (output) ale sistemelor sociale și nu „înrări” (input). Astfel, de pildă durata școlarizării este un indicator social mai semnificativ decît costurile învățămîntului *per capita*.

După funcționalitatea lor, indicatorii sociali pot fi de mai multe tipuri (E. Carlisle, 1972):

— *indicatorii informativi* descriu o stare de fapt, de exemplu: durata medie a școlarizării;

³ J. Delors, *Les Indicateurs sociaux, Futuribles*, Paris, 1971, p. 8.

⁴ J. Delors, *La planification française et la prospective sociale*, în „Analyse et Prévision”, 6, nr. 5, 1968.

⁵ B.M. Russet et al., *World Handbook of Political and Social Indicators*, Yale University Press, 1965; R.A. Raymond et al., *Social Indicators*, M.I.T. Press, 1966; E.B. Sheldon, W.E. Moore, *Indicators of Social Change*, Russel Sage Foundation, 1968.

⁶ K.C. Land, *Social Indicators*, în R.S. Smith (ed.), *Social Science Methods*, The Free Press, New York, 1970.

⁷ A se vedea studiul nostru, *Calitatea vieții și studiul indicatorilor sociali*, în „Revista de referate și recenzii”, (seria sociologie), nr. 4, 1973. Proiectul Planului detaliat pentru evidența mediului înconjurător, aflat în discuția Înaltei comisii a mediului înconjurător din Franța cuprinde, de pildă, 314 indicatori.

— *indicatorii orientați (problem-oriented indicators)* servesc la sesizarea unor deficițiuri sociale specifice, de exemplu : durată medie a școlarizării după unități administrativ-teritoriale în raport cu durată medie pe plan național ;

— *indicatorii de performanță (program-oriented indicators)* folosesc măsurarea eficienței unor anumite măsuri, de exemplu : coeficientul succesului la învățătură într-o școală experimentală ;

— *indicatorii predictivi* intervin în prognoza dezvoltării, de exemplu : raportul dintre opțiunile școlare și necesitățile de cadre pe categorii de calificare.

În vederea utilizării indicatorilor sociali în scopuri de prognoză sau de planificare acestea trebuie să fie ponderate (*comprehensive indicators*) în raport cu un anumit model.

Cercetările actuale vizează întocmirea unor sisteme de indicatori sociali (astfel, o echipă de O.E.C.D. va propune anul viitor o asemenea listă, pe baza unei cercetări începute în 1972)⁸.

Calitatea vieții

Conținutul principal și finalitatea prognozei sociale a fost precizat de tovarășul Nicolae Ceaușescu în expunerea făcută la deschiderea colocviului privind problemele științei conducerii societății : *felul cum creșterea producției materiale, dezvoltarea științei și culturii se reflectă în condițiile de viață ale omului.*

În literatura de specialitate de la noi, se folosește, pentru desemnarea acestei semnificații, termenul de „calitatea vieții” (Miron Constantinescu, 1972)^{*}.

Atât critica societății capitaliste, cât și schița celei comuniste, făcută de Marx implică acest concept.

În mod curent, *calitatea vieții* se definește ca „ansamblul amenităților naturale și culturale, ca varietatea, cantitatea și calitatea bunurilor și serviciilor accesibile tuturor membrilor unei societăți” (K. Baier, 1971) concret istorice. Mai nou, cercetătorii economiei capitaliste actuale consideră că măsura calității vieții, presupune luarea în considerare a „sărăciei publice” (M. Olson, 1965 ; P.A. Baran ; P.M. Sweezy, 1966 ; C. Offe, 1969), prin care se înțelege deficitul în bunuri și servicii statale, necesare pentru asigurarea unei întrețineri optimale a membrilor societății, dar imposibile de realizat pe cale privată.

Amintita definiție nu pune în evidență diferențierea calității vieții după poziția de clasă și nivel de dezvoltare. De aceea, am propus, în numeroase dezbateri internaționale, completarea definiției sus-amintite cu precizarea : „precum și atitudinea membrilor sistemului social respectiv

⁸ Se află în lucru și lista de indicatori sociali ai dezvoltării României Socialiste.

^{*} *Problematica actuală a sociologiei în Republica Socialistă România*, în vol. Miron Constantinescu, Ovidiu Bădina, Ernő Gáll, *Gîndirea sociologică din România*, București, Centrul de multiplicare al Universității București, 1973, p. 135.

față de amenitățile efectiv *accesibile* lor sau valoarea pe care o atribuie acestora”⁹.

Intr-adevăr, și în societățile capitalismului târziu așa-zisele „societăți de consum”, membrii claselor exploatate au o atitudine critică față de amenitățile accesibile lor care reprezintă întotdeauna o valoare inferioară mediei statistice și în același timp mult inferioare valorii numerice a amenităților efectiv accesibile membrilor clasei stăpînitoare. Ca atare, completarea definiției calității vieții cu indicatorii sociali subiectivi (atitudine, valorizare) adăugați celor obiectivi (cantitatea și calitatea bunurilor, serviciilor...) aproximează mai bine modul în care se reflectă în condițiile de viață și muncă ale *maselor* rezultatele progresului economic, științific-tehnologic, cultural.

Calitatea vieții reprezintă astfel expresia sintetică a unei serii de indicatori sociali obiectivi, ponderați ($ISO_1^m, ISO_2^m, ISO_3^m, \dots, ISO_n^m$) și a unei serii de indicatori sociali subiectivi, ponderați ($ISS_1^s, ISS_2^s, ISS_3^s, \dots, ISS_n^s$).

Proгноza socială înseamnă, așadar, *proгноza evoluției calității vieții, într-un sistem social concret-istoric.*

Proгноza socială a dezvoltării societății socialiste are ca obiect *proгноza calității socialiste a vieții* cu ajutorul unor indicatori sociali predictivi.

⁹ Grupul de lucru „calitatea vieții” — de la Conferința mondială specială de studiere a viitorului, Roma, 1973 —, coordonat de profesorul Dennis Gabor și subsemnatul, a acceptat aproape în unanimitate acest corectiv adus definițiilor curente.